

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות המזכירות הפדגוגית

ביקור בירושלים של תחילת המאה

ד"ר מרדכי נאור

המאה העשרים מתקרבת לסיומה. כל המתעניין לדעת מה היה בראשיתה בארץ, יכול להיעזר בספרי מסע מהזמן ההוא ובספרי מחקר שנכתבו לאחר זמן. אך יש דרך טובה לא פחות: לקרוא ספרות יפה שנכתבה על הימים הרחוקים (והטובים?) ההם. ספר כזה הוא ירושלים של הסופרת השבדית הנוודעת סלמה לגרלף (1858-1940), שראה אור בתחילת המאה וזיכה את לגרלף בפרס נובל לספרות בשנת 1909. הוא תורגם לעברית בשנות העשרים בידי יעקב רבינוביץ' ונדפס בשני כרכים. גרסה מעודכנת של התרגום, פרי עטו של שמשון מלצר, ראתה אור בכרך אחד בשנת 1957. סלמה לגרלף ערכה ביקור ממושך בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט ממש בסוף המאה התשע עשרה ובחודשים הראשונים של המאה העשרים. היא כתבה גם יומן מסע מפורט, אלא שהוא אבד, וחוקר ארץ ישראל, נתן שור, הרחיק עד לספרייה המלכותית בסטוקהולם כדי למצוא, אך לשווא.

שבדים ואמריקנים

הספר ירושלים מורכב משני חלקים שווים, כל אחד כמאתים עמודים. החלק הראשון מתאר בהרחבה את חייהם של איכרים במרכז שבדיה בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה עד להחלטת כמה מביניהם לעלות לארץ ישראל מטעמים של דת (נוצריים) ולהתיישב בירושלים. רובם של האיכרים הנותרים אינם מבינים את המהלך החריג הזה ומביטים על הנוסעים בעין רעה. החלק השני של הספר עוסק בחייהם של השבדים בירושלים ובהיקלטותם במסגרת המושבה האמריקנית. מושבה זו הקימו בעיר כמה עשרות של חברי קבוצה נוצרית, שרובם הגיעו משיקגו, וחלקם היו יוצאי שבדיה (והם שמשכו לארץ את האיכרים). בראש הקבוצה האמריקנית עמדו תחילה הורציו ספאפורד ואשתו אנה. בעקבות אסון ימי, שבו טבעו ארבע בנותיהן, החליטו בני הזוג ספאפורד משיקגו לפתוח בחיים חדשים בארץ הקודש, בעיר הקודש ירושלים. הם הגיעו ארצה בספטמבר 1881, עם שתי בנותיהם הרכות, בת שנתיים ובת שנה, מלווים בכמה מחסידיהם. לפני שעזב את שיקגו נחשב הורציו ספאפורד לתמהוני ואפילו לאדם מסוכן, שכן הטיף כל העת לתיקון הנפש ולסיוע לזולת בדרכים בלתי שגרתיות. כשנשאל מדוע החליט לנסוע לירושלים, השיב: "במקום זה חי ישו, סבל וגם ניצח. גם אני רוצה ללמוד איך לחיות, לסבול, ובמיוחד - איך לנצח". תחילה התיישבו האמריקנים בעיר העתיקה, לא הרחק משער הורדוס. הם התאקלמו במהירות והיו מקובלים על כל העדות. קשיים מיוחדים הערים בפניהם דווקא הקונסול של ארצם, סלה מריל, ששירת בירושלים (בהפסקות) כעשרים וחמש שנה. מריל טען, וכך אמר לכל מי שביקר בירושלים, וכך גם כתב לממונים עליו בווינגטון, כי 'הספאפורדיסטים', כפי שכינה אותם, הם

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות המזכירות הפדגוגית

כופרים בעיקר, חיים באורח בלתי מוסרי (זאת בשל מגוריהם בצוותא, במעין 'קיבוץ'), ולמעשה אינם אלא "קורבנות של קנאות דתית עיוורת בהיקף גדול".

כשהגיעה סלמה לגרלף לירושלים, ב-1899, ניסה הקונסול מריל להניא אותה מלהיפגש עם הקבוצה האמריקנית השבדית, שבראשה עמדה אנה ספאפורד מאז נפטר בעלה ב-1888. הוא לא הצליח בכך, והסופרת השבדית התרשמה עמוקות הן מנכונותם וממדת הקרבתם של המתיישבים השבדים והאמריקנים, והן מאישיותה של אנה ספאפורד, מנהיגת החבורה, שבספר ירושלים מופיעה בשם גב' גורדון. מאוחר יותר הקימו האמריקנים והשבדים את המושבה האמריקנית החדשה מחוץ לחומות, בשכונת שיח' ג'ראח, ושם נמצא עד היום מלון הנושא את השם 'אמריקן קולוני'. הם הפכו לגורם רב חשיבות בכלכלת העיר, גידלו ירקות ותבואות, הקימו משק חלב ופתחו עסקים בעיר העתיקה, לרבות חנות צילום, שצלמיה הרבו לצלם אירועים, נופים ואנשים בירושלים ובארץ כולה. כמו כן עסקו בהוראה.

ירושלים של דיבה

ירושלים של סלמה לגרלף אינה עיר מלבבת. היא קדושה אמנם לשלוש הדתות המונותואיסטיות, אולם בספר ישנם עקבות כמעט לדת אחת בלבד - לנצרות. היהודים והמוסלמים נזכרים רק באקראי, והקורא האירופי של תחילת המאה העשרים ודאי סבר, כי שמונים או תשעים אחוז מתושבי ירושלים הם נוצרים. על פי המסופר, החיים בירושלים באותה תקופה קשים ממש, ורק אנשים חזקים ואיתנים מחזיקים מעמד. וכך כותבת סלמה לגרלף: "... לא כל בני האדם הם חזקים מדי בשביל לשאת את החיים בירושלים, וגם אלה היכולים לשאת את האקלים, ואין מחלות מתדבקות בהם, רואים אותם לפעמים נכנעים ונופלים. העיר הקדושה עושה אותם קשי יום או מטורפים. כן, היא גם ממיתה אותם. אי אפשר כלל לגור שם כמה שבועות, בלי לשמוע את האנשים אומרים על פלוני או אלמוני שמת פתאום: 'ירושלים המיתה אותו'.

הקנאות בירושלים אליבא דסלמה לגרלף, עוברת כל גבול (ונא לא לשכוח, היא כותבת על נוצרים בלבד): "פה הקנאה באופל תתהלך, פה חושד ההוזה בעושה-הנפלאות, פה נלחם החרד בפוקר, פה אין חנינה ורחמים, פה שונאים כל אדם לכבודו הנעלה של אלוהים... פה היא ירושלים של ציד הנפשות, פה היא ירושלים של לשון הרע, ירושלים של הכזבים, הדיבה והחירוף. פה רודפים ומרדפים בלי הרף, פה רוצחים בלי כלי זין. זוהי ירושלים ההורגת בני אדם". הקבוצה השבדית האמריקנית היתה חייבת להתמודד עם כל אלה, ולדעת לגרלף היא עשתה זאת בהצלחה חרף כל הקשיים וההכשלות.

ירושלים ממלאת תפקיד ראשי בספר, אולם אין מדובר במישור האקטואלי דאז, או במישור ההיסטורי הגיאוגרפי. יש בספר שילוב מרתק של 'ירושלים של מעלה' ו-'ירושלים של מטה' וכל מה שביניהן: תיאור

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות

המזכירות הפדגוגית

אנשים, נופים ולא מעט מסתורין. גב' גורדון משוחחת עם עצים ועם אבנים; אנשים זוכים ל'קפיצת הדרך' מיפו לשערי ירושלים, וכיוצא באלה. והתככים, אלה ממלאים רבים מעמודי הספר. ובסיפורים המסופרים בדרך כלל השבדים והאמריקנים הם ה'טובים' ואילו הממסד, ובעיקר ראשי הכנסיות והקונסולים, מייצגים את ה'רעים'.

סיור בירושלים דאז

מה אפשר ללמוד מהספר על ירושלים דאז? כמה וכמה דברים. ראשית, ניתן לדעת איך נראתה העיר - הן העתיקה והן החדשה. מופיעים בספר תיאורים של העיר העתיקה, של החומה ושל אתרים רבים. בחלקים אחדים שלו, הספר הוא מעין מדריך תיירים. וכך, למשל, כותבת סלמה לגרלף על העיר החדשה: "אבל כשהוא (המטייל) פונה והולך צפונה-מערבה ולצד מערב, איזה שינוי הוא זה! פה מתנוססים בחלק החדש של העיר, שצץ מחוץ לחומות, היכלי המסיונים הגבוהים ובתי-המלון הגדולים. פה נמצאות הקבוצות רבות ההיקף של בנייני הרוסים (מגרש הרוסים): כנסייה ובית-חולים ובית הכנסת-האורחים הענקי, שבו מוצאים מקלט בבת אחת עשרים אלף עולי רגל; פה בונים קונסולים וכמרים חווילות יפות. פה מתהלכים עולי רגל בין חנויות המלאות חפצי קדושה. פה נמצאים גנים ושדרות ורחובות בהירים ורחבים. פה נוסעות עגלות, פה מקומם של בתי המסחר, הבנקים ומשרדי הנסיעות. בצד הזה משתרעות המושבות החקלאיות החשובות של היהודים...". הנה כי כן, סלמה לגרלף סברה, כי השכונות היהודיות החדשות במערב העיר, שהחלו להיבנות מאז 1860 ('משכנות שאננים'), הן מושבות חקלאיות, כפי שהקימו היהודים בעשרים השנים החולפות בחלקים רבים של הארץ.

שנית, ניתן ללמוד מן הספר - דבר שלא פס מן העולם גם בימינו - של הטינה ועל השנאה לשונה ולחריג. הסופרת מקדישה חלק ניכר מעמודי הספר לעניין זה. הקבוצה השבדית האמריקנית היתה חריגה שנים רבות בנוף הנוצרי בירושלים, ואנשיה סבלו מאד בשל כך. המסגרות הכנסייתיות והקונסולריות הנוקשות לא הבינו, ואף לא רצו להבין, כי יכולה לצמוח תופעה דתית חדשה ולא מוכרת להם. הן עשו כל מה שיכלו כדי להכביד על ה'גורדוניסטים', כפי שהם מכונים בספר, עד כדי גירושם מירושלים ומהארץ בכלל. כאשר נשאלה סלמה לגרלף, שנים רבות לאחר שביקרה בירושלים, על העוינות למתיישבים הללו, השיבה: " הם זכו להערכה גדולה ביותר מצד אנשי העיר כאנשים תרבותיים, נאמנים ושוחרי שלום. ודבר זה נכון לא רק לגבי עניי ירושלים. בני משפחות אריסטוקרטיות, ערביות ויהודיות, הרבו לבקר בבתיהם של המתיישבים והיו ידידיהם. ואולם, לקהילות נוצריות לא מעטות בירושלים ובמזרח בכלל המושבה הפכה מן ההתחלה לסלע מחלוקת. אנשיהן של אלה לא הבינו את תפיסתם הדתית, השוללת פעולה מיסיונרית ומחפשת יידיים בקרב מתנגדי הנצרות בירושלים. המתיישבים האשמו בניהול חיים בלתי מוסריים, ונעשו נסיונות לפגוע בהם, כדי למנוע מהם את החיים במזרח".

משרד החינוך

הפיקוח על הוראת הספרות המזכירות הפדגוגית

נקודה שלישית - יש להערכתנו עניין להכיר קבוצה גדולה של אנשים אידיאליסטים, המבקשים לתקן את עצמם ולעזור לכלל בירושלים, שלא על מנת לקבל פרס. לא בכדי חשדו רבים כל כך באנשי המושבה האמריקנית; התמסרותם לחינוך ילדים ערבים עניים, כמו גם לעולים היהודים הראשונים שהגיעו מתימן ולא זכו לעזרה כלשהי מהכוללים ומהארגונים היהודיים, נתפסה כמזימתיות. הם נחשבו בעיני האוכלוסיה היהודית לזאבים בעור כבשים, דבר שהיה מוטעה מעיקרו. לאמתו של דבר הם רצו מאד לעזור - האמריקנים ראו בכך תיקון לעצמם והיו מודעים לכוונתם; והשבדים ראו בכך את מילוי המצוות הנעלות ביותר של הנצרות המקורית ופעלו בתמימות.

ונקודה רביעית - תיאור החיים בירושלים מעמיד לנגד עינינו מעין סרט דוקומנטרי: מה אכלו, מה לבשו, איך נראו הרחובות, ואפילו מה היתה מידת הביטחון האישי. כך לדוגמה, חוזרת התופעה המתוארת של אשה, מבוגרת או צעירה, היוצאת ללא חשש לטיול רגלי, לבדה, בגיא בן הינום או בהר הזיתים.

בסיכום, באמצעותו של הספר ירושלים אנו מסוגלים לערוך, בדיוק כפי שעשתה סלמה לגרלף בספרה, מעין 'קפיצת דרך' אל ראשית המאה שלנו ואל ירושלים, כפי שהיתה בימים ההם.